

M. L'ABBÉ E. BARBE, FELSEFE TARİHİ*

Çev. : Yard. Doç. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Ö N S Ö Z

Bu asır boyunca felsefi araştırmalara yeni bir canlılık verildiği, bu araştırmalarda da tarihi bilginin büyük öneme haiz olduğu bilinmektedir. Araştırmaların bu yeni yönteminin neticelerinden biri, felsefi bilgiyi felsefe tarihi dersine bağlama mecburiyetini kabul etmesidir. Bugün, asrımızın ciddi münakaşalarında tartışılan herhangi bir şeyin anlaşılıp anlaşılmamasına ve içinde yaşadığımız dünyaca gitgide ortaklaşa kullanılmaya yüz tutan kavramlara yabancı kalmaya müsaade edilmiyor.

Bununla beraber, maddî dünyaya ait ilimlerde yapılmış olan çok hızlı gelişmeler; kararsızlıklar ve asırlarca felsefenin büyük problemlerinin çözümüne uygulanan düşüncelerin yanlışları ile karşılaştırıldıkları zaman, ruhu bir çeşit yılgınlık (découragement) kaplıyor. Sonra da bu kadar değişiklik ve kararsızlık manzarasını arzeden bir araştırmanın gerçek faydasından şüphe edilecek noktaya varılıyor. Fakat diğer yandan bunların her asırda, insanla il-

(*) L'Abbé E. Barbe'in «L'histoire de la Philosophie» isimli bu eseri 1866'da üçüncü baskısını yapmış, 1331 (1913)'de de Bohor İsrail tarafından eski harflerle Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriyi kontrol eden Dr. Rıza Tevfik Bölükbaşı (1868-1949) esere bir de önsöz yazmıştır, burada şöyle diyor : «Birçok muhtasar tarihleri tetkik ettim. Bugün talebe efendilere bir sureti mütercemesi arzolunan şu küçük kitabı her vechile şayanı tercih buldum. Çünkü cidden alimane yazılmış bir eserdir (...) Bu kadar alimane yazılmış bir eser —emsali arasında— enderdir. Binaenaleyh bizzat böyle bir kitap telif etmektense onun tercümesini daha muvafık buldum.» (L'Abbe E. Barbe, Tarih-i Felsefe, Çev. : Bohor İsrail, 1331, 1. 6-7).

Böylece değeri belirtilmek istenen eserin adı geçen çevirisinde, birçok müsteşrik ve tarihçinin orijinal isimlerini bulmak hayli zordur. Telaffuz şekillerine göre, eski harflerle yazılmış olan bu isimler, metni anlamayı da güçleştiriyor. Bu nedenle adigeçen eserin şark felsefesi ile ilgili kısmı, orijinalinden yeniden günümüz diline aktarıldı. Anlamada kolaylık için de birtakım dipnotlar ilave edildi. (Çeviren)

gili olayların seyrine kesin etki icra eden galip birkaç fikir olduğu ve hatta günümüzde daima büyüyen maddî menfaatlerin mesgalesi arasında, ruhları, maddeye dokunan her şeyden daha fazla hareket ettiren felsefî bir doktrin düşünülürse; o andan itibaren artık, zaman zaman dünyayı yatıştırıran, hareket ettiren veya fazla korkutan, bazı kere verimsiz ve güçsüz, gerçekte tehlikeli ve uğursuz, fakat ekseriya yardımsever ve iyileştirici akıl nazariyelerinin öneminden şüpheye düşülmez.

Akılla imanın birleşimini ruhunda oluşturma imkanına sahip insan, zekanın bizzat kendi kendine yetmek için giriştiği sonuçsuz teşebbüsleri ortaya çıkınca, ebedî hakikatın sözüne dayanan sarsılmaz doktrinlerin kıymetini daha iyi anlıyor. Dolayısı ile düşünce üzerinde yapılan büyük araştırmaları kinamaktan uzak, bilakis daha kuvvetli otoriteye tamamen sadık kalarak, insan zihninin akıl kadar ihtiyaç hissettiği gerçek ihtiyacını karşılamaya çalışan bu seçkin zekaların yüksek çabalarına bütün gücü ile katılıyor.

Bütün bu düşünceler Felsefe Tarihinin faydasını ve önemini yeterince ortaya koyuyor. Fakat, genç yaşta, bu kadar çeşitli bilgilerle dolu dersler esnasında, o kadar çok sistemlerin karmaşıklıklarına girmek için zaman ve sabır kifayet etmez. O halde, gençliğe yeterince genişliği olan ve özü itibarı ile hiçbir şeyin kaldırılmadığı, fakat çoğunlukla tatbik edilemez güç araştırmalardan muaf tutulan metotlu, açık ve kısa bir eser (exposé) takdim etmek önemlidir. Özellikle eğitim kurumlarına ayrılmış olan bu felsefe tarihi ile gerçekleştirilme kistenen amaç budur.

Bu baskının her tarafını kapsayan önemli düzeltmeler dışında, önceki baskıda bulunmayan, 19. Asır Felsefe Tarihinin çok önemli ilavesine özellikle dikkat edilmelidir.

FELSEFE TARİHİ

GİRİŞ :

FELSEFE TARİHİNDE TAKİP EDİLECEK METOD :

İnsan aklının serbest çalışmaları ile, farklı çağlarda meydana gelen sistemlerin tarihi, felsefî araştırmaların yararlı bir tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir. Gerçekte, felsefî görüşlerin tarihi, yüksek düzeyde yetişmiş insan zihninin tarihinden başka bir şey değildir. Netice olarak felsefe tarihi, kendi özel kuvvetine bırakılmış olan insan aklının, tabii gelişme kanunlarının vasıtasını tecrü-

be ile tesbit etmeyi teklif ediyor ve felsefenin doğrudan konusu olan insanın etüdünü tamamlıyor.

Felsefe Tarihi, diğer tarihler gibi olaylardan oluşur. O her şeyden önce tecrübe ve olayların araştırılması üzerine kurulur. Fakat ayrıca, her felsefe tarihi araştırmasında, gerçek bir felsefi anlayışın, olayların incelenmesine devamlı olarak yön vermesi zarıdır. Şurası açıktır ki, eğer gerçekten tarih felsefesi, herhangi bir tarih araştırmasından daha yararlı ve daha önemli ise; öncelikle tarih felsefesi, felsefe tarihinden yoksun olamaz. Felsefe tarihi araştırmalarında (cours) takip edilecek metod, olayların incelenmesini ve onların akılla değerlendirilmesini içine almak mecburiyetindedir.

Gerçekten, eğer insan zihninin bir çeşit «a priori» (1) tarihi, aklımızın kendimizde keşfettiği kanunlara göre kurulursa, sonuç olarak sadece birtakım tarihi hipotezlere ulaşılacaktır. Fakat diğer taraftan felsefe tarihini, insan zihnindeki değişikliklerin tarihi yapan çeşitli ve birbirine muhalif çok sayıda fikirlerin takdim ettiği karışıklıklar içinde kaybolmamak için, bir yol takibetmek ve araştırma yolunu aydınlatacak bir meseleye sahip olmak gerekir. Yani insan zihninin tarihini detaylı olarak incelemeyen önce, kısmi nazariyeleri bazı hakim fikirlere bağlayabilmek ve asırlar içinde dağılmış bulunan bu kadar fikri ögeler arasında, herhangi bir bağ kurmak amacı ile insan aklının serbest çalışmalarının üretmek mecburiyetinde olduğu ve ürettiği sistemlerin neler olduğunu açıklamak zarûridir.

FELSEFİ SİSTEMLER :

Felsefi hakikatlerin araştırılmasında insan zihninin ilk girişimleri, belirsiz düşüncelere ve aşırı genellemeye dayanır. Felsefe doğuşundan beri, evreni anlamak için çok çaba sarfediyor. Fakat onu çözümlenmeye yetmiyor. Açıklamaları yarım ve farazi oluyor. İnsan, kendi düşüncesinde yansıyan tabiat gözlemini bırakarak

1. A priori : Deneyden önce, deneyden bağımsız. Akılda deney öncesi bulunan. Gerekli bilgi için bkz. Prof. Dr. Bedia Akarsu, Felsefi Terimler Sözlüğü, Ank. 1979. İsmail Fennî, Lugatçe-i Felsefe, İst. 1341. Armand Cucillier, Nouveau Vocabulaire Philologique, Librairie Armand Colin, 1956. Henri Bénac, Nouveau Vocabulaire de la Dissertation et des Etudes Littéraires, Paris, 1972.
2. Bu, şematik olarak gösterilme eserin orijinalında olmayıp, çeviren tarafından ilave edilmiştir.

kendi kendini incelemeye geçiyor. Bu inceleme ile şuurunda (conscience) iki ayrı sınıf olay tanıyor. Bunlardan biri dış dünyanın mevcut uzuvlarımız üzerine çok sayıdaki etkisinden ileri geliyor : Bunlar duyumlar ve hissedilir fikirlerdir. Bir de özü itibarı ile değişken ve geçici bu olaylardan bağımsız olarak, düşüncenin derinliklerinde devamlı olarak bulunan diğer olaylar sınıfı vardır : Aklın değişmez kavramları, cevher, sebep, birlik, süre, düzen, iyilik, adalet vs. gibi insan zihninin kalıpları (formes) olan kavramlar bu türdendir. Bu iki olaylar sınıfı ruhumuzun yeteneklerinde sıkı sıkıya birleşirler ve davranışı (action) bize açıklarlar.

Bilhassa felsefi araştırmaların başlangıcında bu iki sınıf olayın eşit olarak hesaba katıldığı nadiren görülür. İlk defa, dış dünyada bulunan eşyalar dikkati çok canlı olarak uyarıyorlar. O zaman, hissedilir gözlemlerle doymuş (absorbée) olan ruh, duyumlarla hissedilebilir kavramları, şuurun üstün olayları olarak kabul ediyor ve bütün düşüncelerimizin kaynağını duyuma mal ediyor. SANSÜALİZM (sensualisme) diye isimlendirilen sistem budur. Bu sistem AMPİRİZM (empirisme) olarak da adlandırılır. Çünkü sadece hissedilir deneye dayandırılıyor. Sansüalizm sonunda, maddeden başka hiçbir gerçek kabul etmeyen MATERYALİZM (matérialisme)'e varır.

Bu sisteme muhalif olarak, zihnimizin (esprit) kendi tabiatına bağlı fikirler üzerine kurulmuş olan ikinci bir sistem teşekkül ediyor. Bu ikinci sistem, duyuma ait olan olayları ihmal ediyor ve otoriteyi sadece, dış nesnelere bağımsız olarak ruhumuzda bulunan düşüncelere veriyor. Bu sistem ise İDEALİZM (idealisme) dir. İdealizm sonunda maddenin inkarı demek olan salt SPİRİTÜALİZM (spiritualisme)'e varıyor.

Sansüalizm ve idealizm bir dereceye kadar eşit, iki gerçek DOGMATİZM (dogmatisme)'dir. İfratları ve tekelci özelliklerinde, yanlışlıkları birbirine eşittir. Akıl her ikisini de eleştiriyor. Onların saçmalıklarından kaçınmak için, bazan kendini başka bir güç duruma atıyor ve hiçbir kesin hakikatın varlığını kabul etmeyen SEPTİSİZM (scepticisme)'e düşüyor.

Aklın gerçeğe ulaşmak için yapmış olduğu verimsiz çabalarına şahit olan insan zihni, o zamana kadar kullanılmış araştırma vasıtalarını küçümsüyor, düşüncenin yorgunluğu ve bıkkınlığı ile kendini temaşaya, ilhamlara, coşkuya bırakıyor. En sonunda biz-

zat Tanrı ile doğrudan ilişki kurduğuna inanacak noktaya varıyor : Bu sistem de MİSTİSİZM (mysticisme)'dir. Nihayet, insan zihninin kaybolduğu çok büyük uçurumu kazanan bir sistem daha vardır. Bu da sonlu ile sonsuzu Tanrı veya kâinat (univers) diye isimlendirilen cevherde birleştiren PANTEİZM (panthéisme)'dir. Bu sistemde gerçek olarak yalnızca sonsuzluk vardır. Yaratıklar sadece aldatıcı varlıklardır.

Zaman zaman, bu görüşlerin ayrılıklarını uzlaştırma teşebbüsleri oluyor. Herbirinden uygun öğeler seçilerek daha genel bir sistemde, farklı sistemler uzlaştırılmaya çalışılıyor. Farklı sistemleri birleştirme anlayışı ile düzenlenen girişimler EKLEKTİZM (eclectisme) adı altında bilinmektedir. Biraz önce belirtilen genel sistemler, her filozofun karakter ve dehasına göre çeşitlenip, sayısız şekiller alıyor.

FELSEFE TARİHİNE TATBİK EDİLEBİLEN METOTLAR :

Olayların gözlemlenmesi ve tetkikinden oluşan, felsefe tarihine tatbik edilebilir metodun, çeşitli şekillerde meydana geldiği, kısacası, o kadar farklı metod oluşturmak için yeterince çeşitlilik arzeden şu veya bu metodun, felsefe tarihinde tatbik edileceği düşünülür. Bu metotlar özellikle şunlardır :

1. Kavim Metodu :

Bu metot, aynı incelemeyi sıra ile diğer kavimler (peuple) de de uygulamak amacıyla, bir kavimde meydana gelen bütün doktrinleri ayrı ayrı incelemekten ibarettir. Bu metot yeterince akli değildir. Çünkü felsefi çalışmalar siyasî teşkilatların sınırları ile sınırlanmazlar. Ekseriya bir kavimde meydana gelen böyle bir sistem, aynı zamanda, meydana geliş sebebini başka bir kavimde de bulmak mecburiyetindedir. Çünkü, bilhassa modern çağda, milletler her cinsten fikri çalışmalarını birbirine iletip, kendi aralarında daimî bir fikir ve doktrin alış veriş yapıyorlar.

2. Sistematik Metot :

Bu metot ayrı ayrı düşünülen her sistemin tarihini sırayla tesbit etmekten ibarettir. Tahmin ediyorum ki böylece ilk defa, az veya çok benzerliklerine (affinité) göre kendi aralarında sıralanan bütün sansüalist ve materyalist teorilerin tarihleri tesbit edilecek : Bu, felefenin doğuşundan günümüze kadar sansüalizmin tarihi olacaktır. Daha sonra, aynı şekilde incelenmiş olan idealizmin tari-

hi tesbit edilecektir. Septisizm, mistisizm vs. için de aynı şey yapılacaktır. Tesbit edilecek olan o kadar kısmi tarihler ile de belli başlı sistemler belirlenecektir. Böyle bir metot felsefi nazariyeleri, bütünlük içinde ve çok farklı teorilere bağlayan ilişkilere göre takdim etmediği için sakıncalı olacaktır.

3. Kronolojik Metot :

Tarihin tabii seyri olup, olayların araştırılmasında takip edilen yoldur. Bu metot, teorileri, meydana geldikleri zamanların sırasına göre toplamak ve açıklamaktan ibarettir. Her felsefi devrede, aynı zamanda gelişmiş olan sistemlerin karşılıklı ilişkileri gözlemlenerek, asırların seyri (suite) baştan başa taranır. Sistemlerin kendi aralarında, onları tek başına düşünmeye müsaade etmeyen benzerlik veya uyumsuzluk, birleşme veya bozulma (dissolution) ilişkileri vardır. Bununla beraber daima kronolojik sırayı kesin olarak takip etme zorunuğu yoktur. Bazen, birçok sistemlerin benzerliği ile olayların gerçek sebebine ulaşmak için kronolojik sırayı hafifçe değiştirmek (öne veya arkaya almak) zarûri olur. Bazen de, bir millet veya mektebin özel yeteneklerinin çalışmalar silsilesine verdiği birliğin kesin karakterini bozmamak için, kronolojik sıradan biraz uzaklaşmak faydalı olur. Bu şekilde değiştirilmiş olan kronolojik metot, MANTIKÎ METOT olarak isimlendirilen şeyi oluşturur.

Netice olarak : Doktrinlerin aklî analizinin kronolojik seyirle, gerçekten mantıkî bir metot oluşturacak şekilde, birleştiği KARMA METOT, felsefe tarihine tatbiki gereken en iyi metottur.

FELSEFE TARİHİNİN BÖLÜMÜ :

Kelimenin tam anlamı ile tarihi oluşturan olayların anlatımında, bir bakıma dünyanın çehresini değiştiren kesin inkılablar gibi, olayların ceryanını durduran ve onları birbirinden ayıran devirler veya sabit noktalar tesbit edilir. Aynı şekilde, felsefe tarihinde de, herhangi bir büyük fikir hareketi zihin dünyasında önemli bir inkılap meydana getirdikçe, büyük devreler veya çağlar belirir. Beşeriyette her şey birbirine zincirlemedir : Tarihin birliği buradan doğuyor. Fakat bu birliği anlamak, tarihin sentezini yapmak için ilk defa, bütünü oluşturmayı vazife kabul eden gerçek bir çözümün, ayrıntıları bize vermesi zarûridir. Bu çözümde, metotlu hareket etmek ve karışıklıktan kaçınmak için tarihin çok sayıdaki olaylarını bir çok büyük bölümlere, veya özel birtakım alt

bölmeleri de içine alan genel devirler halinde sınıflamak, mutlak manada geçerlidir. Felsefe tarihi için de yapacağımız işte budur.

Felsefe ismi verilen hakikat araştırmaları, tabii olarak en eski kavimlerde başlar, yani doğudaki kavimlerde başlar. Doğu felsefesi halâ bizim için bir sırdır. Bununla beraber, zamanın tahribatından kurtulmuş belgelere göre, felsefe tarihinin bu kısmını kaplayan karanlık devre arasında, en eski çağların felsefesinin, umumiyetle ilkel geleneklere dayandığını ve özü itibarı ile dogmatik olduğunu anlamak güç değildir. Doğu felsefesinin, sonraki zamanlar felsefesinden oldukça farklı özellikler arz etmesi nedeniyle, hepsinin dışında olması için ayrı sınıflanması ve felsefe tarihinde bir devir açılması gerekir.

En eski devirlerden beri, doğudan ayrılan bazı kavimlerin uzaklara yöneldiği ve kanunlarını da götürdükleri bilinmektedir. Medeniyetin ayrılmış birçok dalları, dehası ile meşhur yeni bir toplumun yavaş yavaş oluştuğu, dünyanın öbür noktasında birbirine doğru yaklaşıyordu. Bu toplum, en belirgin özelliği bağımsızlık olan Yunan dehası, doğudan gelen medeniyetlerin etkisinden yavaş yavaş sıyrılarak yükseliyor. Felsefe alanında bir devrin açılmasına işaret eden felsefi araştırmalara yeni bir canlılık veriyor. O zamandan beri insan düşüncesini etkileyen büyük bir canlılık (activité), ona iki yüz senelik bir süreden sonra, sofistlerin şüpheciliğinin bozucu etkisi altında bütün felsefi hakikatlerin yok olmasına yol açan felsefi hareketin tüm safhalarını baştan başa kat ettiriyor.

Sokrat'ın çağrısı (voix) ile, sağduyu ve akıl yeniden felsefeye dönüyor. Bu filozof, sofistlerin kendini beğenme cehaletini susturuyor ve onları tamamen gözden düşürüyor. Bu durum düşünce dünyasında yeni bir inkılap devridir. Atina'da yaklaşık olarak (M.O.) dördüncü asırda başlamış olan bu hareket ancak miladi altıncı asırda tamamlanıyor. Bu devre eski felsefenin en mükemmel, en meşhur ve en iyi bilinen devresidir.

Putperest (païen) dünyası yerini Hıristiyanlığa bırakmış, Hıristiyan düşüncesi bütün zihinlere yerleşmiştir. Fakat yıkıcı istilalar sonucu, Avrupa'nın büyük bir bölümünde ilmin seviyesi dikkate değer derecede alçalmıştı. Doğu Roma İmparatorluğu istilaya uğramamıştı, fakat orada da Yunan dehası bozulmuştu. Dikkate değer hiçbir şey üretemeyen kısır münakaşalarla kendi ken-

dini tüketiyordu. Böyle bir durumda zihni hareketlerin, ilimden ve Yunan dehasından ne kadar farklı olması gerektiği anlaşılır. Felsefe, bizim batı ülkelerinde yeniden doğmaya başladığı zaman, apayrı bir devre oluşturmaya mecburdu. Bu devrenin hakim özelliği, felsefenin ilahiyat (théologie) ile birleşmesi ve teolojiye bağlanmasıdır.

15 nci ve 16 ncı asırlar boyunca, şiir ve güzel sanatlardaki gibi, felsefe için de bir çeşit rönesans oluyordu. Bu rönesans, Yunan sanatlarında olduğu gibi sadece klasik felsefenin taklidi oldu. Bu felsefi bir devrenin hazırlığını teşkil etti, fakat felsefe tarihinde bambaşka bir devre olarak düşünülmesi için yeterince önemli bir hareket olmadı.

17 nci yüzyılın başlangıcında Bacon (1561 - 1626) ve Descartes (1596 - 1650)'la yeni bir metoda giriş, felsefeye modern çağı açıyor. Skolastik'e karşı kesin reaksiyonun gerçekleştirilmesi ve felsefeyi bugünkü gördüğümüz hale getiren, önemli çalışmalar serisinin başlaması bu devreye aittir.

Özet olarak, felsefe beş büyük devreye ayrılabilir.

Birinci devre bizzat felsefenin başlangıcı ile başlar : Bu, doğunun en eski kavimlerinin felsefesidir, veya genellikle tarihleri kesin olmayan ve bizce az bilinen DOĞU FELSEFESİ'dir.

İkinci devre, Thales ve Pythagoras ile Milattan önce 600 yıllarına doğru başlar ve Milattan önce 400 yıllarına kadar devam eder : Bu SOKRAT'TAN ÖNCEKİ YUNAN FELSEFESİ'dir. Sırf akli felsefenin ilk denemelerinin başladığı devre bu ikinci devredir.

Üçüncü devre insanın dikkatini, bizzat insanın kendisi üzerine yönelten Sokrat ile başlar. Bu devre, çağın en büyük iki ismi olan PLATON ve ARİSTOTE ile devam eder, SOKRAT'TAN SONRAKİ FELSEFE ismini alır. Şüpheliğin çeşitli ayrımlarına (nuance) sebep olduktan sonra, sistemler arasındaki mücadele, milâdi altıncı asra kadar devam eden İskenderiye Okulu'nda yapılan, Yunan felsefesi ile doğu felsefesini kaynaştırma teşebbüsü ile sona erdi. Bu devreyi, Ortaçağdan önce gelen yaklaşık iki asırlık bir geçiş devresi takip etti.

Dördüncü devre, ilahiyat (théologie) etkisi altında sekizinci asırda başlar, 17 nci asra kadar devam eder. Bu, ORTAÇAĞ FEL-

SEFESİ veya SKOLASTİK diye isimlendirilen felsefedir. Bu devrin yaklaşık son iki asrı, modern felsefe ile skolastik felsefe arasında, felsefi özelliği haiz bir geçiş arzeder.

Beşinci devre, 17 nci asrın başlangıcında BACON ve DESCARTES ile kurulur. Bu ise MODERN FELSEFE'dir. Bacon'ın «introduction» u, Descartes'in «Le doute Methodique» ve «L'evidence Rationnelle» i bu devre yepyeni bir yön verdi.

Yukarıda açıklanan beş devre, üç büyük döneme indirgenbilir :

A) ESKİ FELSEFE

1. Antik Doğu Felsefesi.
2. Antik Yunan Felsefesi :
 - a) Sokrat'tan Önceki Yunan Felsefesi.
Kozmalajik Devir (M.Ö. 600 - 450)
 - b) Sokrat'tan Sonraki Yunan Felsefesi
 1. Antropolojik Devir (M.Ö. 450 - 400)
 2. Sistematik Devir (M.Ö. 400 - 322)

B) ORTAÇAĞ FELSEFESİ

C) MODERN FELSEFE (2)

ESKİ FELSEFENİN İLK BÖLÜMÜ :

DOĞU (ŞARK) FELSEFESİ :

Yunanlıların genellikle barbar ismini verdiği Doğunun eski kavimlerinde akîî nazariyeler, bilinmeyen bir kaynağın (origine) geleneklerinin kılık değiştirdiği sembolik anlatıma (langage), içten o kadar bağlanmış gözüktür ki bu nazariyelere, yalnızca aklın ışığında hakikatı araştırma anlamına gelen felsefe ismini vermekten şüphe edilir. Saf akli felsefe, genellikle, Thales ve Pythagore (Fisagor) asrı ile başlar. Pythagore Okulu'nun özellikle papaz toplumuna ait bazı nitelikleri muhafaza ettiği hâlâ dikkate şayandır. Bununla beraber Doğunun esrarengiz ilminin gizlendiği semboller altında sır dolu hakikatler yatmaktaydı. Yunan hakimleri, memleketlerinde okul açmadan önce, kendilerini Mısır, İran ve hatta Hind üimlerinde yetiştirmek için çoğu kez bu ülkelere gitmişlerdir. Eski düşünceler arasında, kelimenin tam anlamıyla felsefe olarak sadece Yunan felsefesi düşünülse bile, Doğu doktrinlerinin ona

yabancı olmadığı da görülür. En eski kavimlerin sembolleri altında, keşfedeceğimizden daha çok gerçek felsefe olduğunu sağduyu ile düşünebiliriz. Biz, bu felsefeden günümüze kadar gelen kısmın kısa bir taslağını çizmekle yetineceğiz.

YAHUDİLERDE FELSEFE :

Doğu felsefî çalışmalarında bize kalan fikirleri kısaca açıklamaya çalışmadan önce, insanlık tarihinde, daima ayrı yaşamış bir toplum olan kavmin belli başlı doktrinlerini hatırlamak lüzumsuz olmayacaktır : Yahudi kavminden bahsetmek istiyorum. Kelimenin anlaşılman anlamında, Yahudilere ait bir felsefenin olmadığı kolayca anlaşılır. Çünkü onlar, başka kavimlerde değiştirilmiş olan ve felsefî araştırmaların ana konusunu teşkil eden esas hakikatleri, kendi kitap ve geleneklerinde, bozulmamış ve saf olarak buluyorlardı. Bununla beraber, ilahî ilham bir yana bırakılırsa, onların büyük düşünürleri de vardı. Alim ve peygamberlerinin eserleri en hakîmane ahlak ve politika derslerini, insan alnyazısında olduğu gibi tabiat ve Tanrı hakkındaki en aziz ve en yüksek fikirleri de içine alıyordu. Öyle ki, gerçekte, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yuş'a vb. lerine filozofların en büyüklerindendir denilebilir.

Hz. Musa'ya indirilen Tevrat, Yahudi felsefesinin temel ilkelerini içine alır. Ancak, Hıristiyan doktrininin temeli olan Yahudi doktrininin sadece bir din olarak kabul edildiği bilinmelidir. Felsefe, akıl ışığında incelediği ve geliştirdiği problemlerin ilâhi otoriteye yakınlığı oranında Yahudilikte yerini bulur.

Ezelî ve ebedî varlık, kadiri mutlak, kâinatın yaratıcısı, gerçekten varolan veya Yahova BİR'dir. Ondandır başka Tanrı yoktur. (Dominus Deus noster, Deminus unus est : Yahova ölmezdir, Yahova birdir.) Tanrı diğer kavimlerce değiştirilmiş olan esas hakikatleri, bozmadan korumak için Yahudi kavmini seçti. Bu amaçla, kanun koymak için, Allah tarafından uyarılan Hz. Musa özellikle Alah'ın birliğini ilan ediyor ve İsrail kavmine, puta tapmaya sürüklenmiş olan kavimlerden ayrı tutacak daimi önlemler buyuruyor. Sert ve söz dinlemez Yahudi halkının şiddetle yönetilmeye ihtiyacı vardır. Hâlâ nezaketsiz olan (grossier) bu kavim, ancak zamanındaki hayatın ödül ve cezalarını anlar. Hz. Musa onları dünyada, bilhassa mükafat ümidi ve zamana göre ceza korkusu ile idare ediyordu. Hz. Musa ahiret hayatından daha çok Allah'ın birliği üzerinde duruyor. Çünkü o zaman, özellikle Hz. Yakup (A.S.)'in evlatlarının ikamet ettiği Mısır'da, bütün diğer milletlerce ka-

bul edilen bir hakikat (ahiret hayatı inancı) üzerinde durmak zaruri değildi. Gelecek hayatının (ahiretin) hakikati bütün nebilerin kutsal kitaplarında açıklanmıştır. Bununla beraber bu meseleyi zaten Tevrat da içine almaktadır. Tabiatı itibariyle bu eserin taşımayacağı teferruata girmemek için, öbür dünya hayatında anlaşılabilen bölümlerden bahsetmeksizin, Tevrat'ın esfar-ı hamse-sinden «Nec inreniatur in te... incançator, nec qui Ppthones consu-lat, nec divions, aut quxrat a mortuis veritatem : Nezdinde ne bir gözbağcı, ne sihirbaz, ne sihir yapmaya teşebbüs eden adam, ne büyücüye müracaat eden kimse, ne falcı... bulunmayacaktır, kısmı belirtilmekle yetinilecektir. Bu, ruh çağırma ve ölüleri sorguya çekmenin kesin yasağıdır. Çağdaş yazar Frert (Frayssinous tarafından «Moise Législs» isimli eserde belirtilmiş olduğu gibi), bu din (loi)'nin ço kbüyük bir dikkat gerektirdiğini söylemiştir. Çünkü bu din «Hz. Musa zamanında çağdaş Sadukilere muhalif olarak, Yahudilerin genellikle ruhun ölmezliğine inandıklarını, böyle olmasaydı Yahudilerin onları incelemeyi düşünmeyeceklerini varlığına inanılmayan şeyden sorguya çekilmeyeceğini» kanıtıyor. Allah'ın birliği ve ahiret hayatı ile Hz. Adem'in cennetten kovulması nedeniyle insan cinsinin bozulması, bozulan insanlığı dalaletten kurtaracak Mesihin devamlı beklenmesi, Hristiyanlığın hazırlayıcısı ve temeli olan Yahudiliğin ana dogmalarıdır.

Babil esaretinden sonra Yahudilerde birçok mezhep oluştu :

1. İsimlerini, mezhep şeflerinden biri olan «Sadock» tan alan Sadukiler (Saducéens). Bu fanatikler (sectaires) ruhun ölmezliğini, öldükten sonra vücudun yeniden dirilmesini, meleklerin varlığını inkar ederler. Bununla beraber dinî törenlere taraftar olup, dinin uygulamalarına samimiyetle uyarlardı. Ancak, bunların sayıları çok gözükmüyor.

2. Farıziler (Ferisiler : Les Pharisiens) : Bunların ismi Yahudice «ayrılmış» olanı ifade eden bir kelimedenden gelir. Bunlar, hayatlarının düzenliliği ile diğer Yahudilerden ayrılık gösterdiklerini vurgularlardı. Bu mezhebin mensupları dış görünüş itibariyle sade, dini bilgilerdeki üstünlükleri ile dikkate değer zahit insanlardı. Fakat gözüken faziletlerini gurur ve gösterişleri ile çürütüyorlardı. Genellikle çok acayip bir şekilde yorumladıkları kutsal kitaplarının dışında, Hz. Musa'ya dayandırdıkları çok sayıda sözlü gelenekleri de vardı. Kudüs'ün yıkılmasından sonra Farızili bilginler, dinleri ile kendi geleneklerini öğretmek için çeşitli yerlerde okul açtılar. Eserlerini TALMUD adı altında birleştirdiler.

3. Essenililer (esséniens) : Bunlar, Hıristiyanların manastır-
da birlikte yaşamalarının dışında, Hıristiyanlıktakine benzer bir
çilecilik (ascétique) hayatını devam ettiriyorlar. Bunlara ait özel
bir dogma bilinmiyor.

Felsefe tarihinde, eskiliği veya felsefi öneminden dolayı, en
dikkate değer doğu kavimleri KELDANİLER, MISIRLILAR, HİNT-
LİLER ve ÇİNLİLER'dir. Doğru felsefesi hakkındaki bilgimiz şim-
dililik çok noksan ve az sayıdaki kavramlardan ibarettir. Ancak,
Çin ve özellikle Hint felsefesi hakkında yeteri kadar belgeye sahi-
biz.

1. Keldaniler ve Fenikelilerin Felsefesi :

A) Keldaniler.:

Keldani veya Babil felsefesi, bazı tanık ifadelerinin dışında,
bizce hiç bilinmiyor. Büyük İskender'in çağdaşı sayılan ve Keldan'-
da yetişmiş olan BEROSE (Berosos) (3)'un bir metni (fragment)
istisna edilirse, Keldani felsefesi hakkındaki çok az bilgimiz, bazı
Yunan tarihçi ve filozoflarının hikayelerinde dağınık olarak rast-
lanılan bilgiden ibaret kalır.

Keldanilerin ilk sebepler hakkındaki inançları (dogmes) söy-
ledir : İlk defa en üstün Tanrı veya tüm varlıkların ilkesi olan
«BEL» ile karanlık ve sudan ibaret olan KAOS (Chaos - feza) var-
dı. Tanrı ışığı meydana getirince kaosun oğulları anormal yara-
tıklar (devler - cinler) öldüler. Sonra Tanrı kaosu düzene koydu.
Kendi cevheri, alt derecedeki tanrıların cevheri ve toprak karışı-
mından meydana gelen hayvan ve insan ruhlarını yaptı. Yer ve
gök cisimleri ise, tanrıça «OMOROKA» nın simgesi altında şahıs-
laştırılmış olan maddi cevherin parçalanması ile oluştular. Hiç
şüphesiz yok ki bunlar geleneklerle kabul edilen fikirlerdir. Fakat,
Keldanilere özgü ilmi yönü oluşturan şey, kendilerini yıldız tap-
maya (astrolâtrie) götüren astronomik olayların gözlemlenmesidir.
Onların zihninde, aşağı dünyanın veya insanların olayları, yüksek
alemler veya gök dünyası ile ilişkilidir. O halde onların felsefesi yıldız

-
3. Béerosos veya Bérossos : Babil tarihçisi ve astronom. (Babil M.Ö.
330 - ?). Babilden ayrılarak KOS (İstanköy) adasına yerleşti ve orada ast-
roloji dersi verdi. Ayrıca bir güneş saati icat etti. M.Ö. 280'de kendi vata-
m olan Mezopotamya'nın tarihini yerli kaynaklara dayanarak üç kitap
halinde yazdı ve Kral Antikos I'e sundu. Eserinde Tufandan Büyük İsk-
ender'in ölümüne kadar geçen devir 36.000 yıl olarak gösterilir.

ilmi ile ilgilidir. Strabon (4)'a göre Keldan'da birçok mezhep veya okullar vardır. Bu durum orada felsefi bir hareketin gelişmiş olduğunu doğrular. Fakat, günümüze kadar hiçbir belgenin ele geçmeyişi, o felsefi hareketin özelliğini belirtmeyi imkansızlaştırıyor.

B) Fenikeliler :

Bibioslu Filon (Philon), (5) Trova savaşı zamanında yaşadığı sanılan Sanşonyaton (Sanchoniathon)'a atfedilen fenike lisanında yazılmış bir Fenike tarihini, miladî ikinci asrın başında Yunancaya çevirdi. Bu eserden bize çok az sayıda parça kalmıştır. Esop (Eusobe) (6) tarafından zikredilen bu fragmentlerden biri şu fikirlerle başlar : «Karanlık hava, karanlık havanın ruhu ve kaos (chaos) varolan şeylerin ilk pirenşibi oldular. Ruh bu ilkelere hayat verdi. Öğelerin birleşmesinden AŞK doğdu ve kâinat varoldu.

Bu parçalar bize akıl almaz bir yığın efsaneler sunuyorlar. Bunlar arasında en açık farkedilen şey, ruhçuluğun bazı izlerinin hayalen görülebildiği maddi sebeplerle kâinatın açıklanması demesidir.

Stoalı filozof Posidonius, Fenikeli MOSCHUS (moskus)'u ATOM teorisinin ilk kurucusu olarak zikrediyor. Fakat, Fenikelilerde herhangi bir doktrinler topluluğundan şüphe edilmese bile, onlardaki ticaret zihniyetinin, felsefi çalışmalarında çok ileri gitmelerine müsaade etmediği özet olarak söylenebilir.

II — MISIRLILARIN FELSEFESİ :

Medeniyetinin eskiliği ile en fazla dikkati çektiği bilinen Mısır'ın felsefesi hakkında çok az belgeye sahibiz. Mısır kaynaklı hiçbir kitap bu ülkenin felsefi anlayışını bize intikal ettirmemiştir.

4. Strabon (M.Ö. 65 - M.S. 23) : Yunan coğrafyacısı, tarih ve felsefe ile de uğraştı. Roma İmparatorluğunun büyük bir kısmını dolandı. İskenderiye'de uzun süre kaldı. Olgunluk çağında «Tarihî Hakikatlar» isimli bir eser yazdı.
5. Filon (Philon) : Yunanlı tarihçi, (öl. Byblos M.S. II yy.) Gremer kitapları, bibliyografya eserleri, bir Hadrianus Tarihi, Sanşonyaton'dan çevrilmiş bir Fenike Tarihi... gibi eserleri vardır
6. Aisopos (Esop) : Yunanlı masalcı. (M.Ö. VI yy.) Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Klasik çağ Yunanlıları bile ona yarı efsanevi bir kişi gözü ile bakarlar. Gençlikle Firikyalı olarak kabul edilir. İnce bir zeka sahibi olduğu sanılan Esopos Mısır'ı, Babil'i ve doğunun büyük bir kısmını gezdi. İsteareli ve ahlâkî birçok küçük hikâyeler ona atfedilir.

Sadece Herodote, Sicilyalı Diodore (7), Plutarque (8) ve İskenderiyeli filozoflardan Porphyre ve Jamblique (9) bize bazı belgeler sağlamışlardır. Ancak bu belgelerin en eski Mısır felsefesine ait olduğundan emin değiliz. Milattan 300 sene evvel yaşamış olan Mısırlı papaz Manathon (Manaton), (10) meşhur Mısırlı kanun koyucu Hermes (Hermez) veya Mercure Trismegiste'in (11) eserlerinden ve eski muhtıralardan aldığı (iktibas ettiğini) söylediği Yunanca bir Mısır Tarihi yazmıştı. Bu eser kaybolmuştur. Ondan sadece, aslına uygun olduğu şüpheli birkaç parça kalmıştır.

İlmin yegane temsilcisi gözükken Mısırlı papazların iki doktrini vardı : Biri aleni veya dışarıda olup açık olarak öğretilirdi; diğeri derüni veya gizli olup, yalnızca yeni öğrenmeye başlayanlara açıklanırdı. Üzerini kaplayan mecazi perdeler arasında, bilindiği kadarıyla onların gizli doktrinleri aşağı yukarı şöyledir : Varolan her şeyin gizli başlangıcı, anlaşılmayan varlık, bir Tanrı vardır. Tabiatı, hayat ve harekete sahip her şey yayılmak sureti ile o Tanrıdan zuhur etmiştir. Kâinatı oluşturan tüm ilk güçler OSİRİS ve

7. Diodoros (sicilyalı) : Sezar ve Augustus çağında yaşamış olan Yunanlı tarihçidir. Büyük seyahatlara çıktı (özellikle Mısır'a). Uzun süre Roma'da yaşadı. Önemli bölümleri bugüne kalan bir tarih derlemesi meydana getirdi. Bu, en eski çağlardan, Galya'nın Sezar tarafından fethine kadar olan dönemi kapsayan bir dünya tarihidir.
8. Plutarkhos : (Khairroneia, Boitia M.S. 50-125), Yunan yazarı. Ticaret yolu ile zenginleşen bir ailenin çocuğudur. 20 yaşına doğru Atina'ya gitti. Orada hitabet ve bilim dallarında yetişti. Bazı geziler yaptı. Çeşitli konular üzerinde çok sayıda eseri vardı. Bunların çoğu kaybolmuş, bazıları da kısaltılmıştır. Çok sayıda yabancı eser Plutarkhos'un eserleri arasında sokulmuştur. Eserleri iki bölüme ayrılır : 1 — Bio Paralleloi (paralel hayatlar). Bu yazıları erdemlere samimi olarak bağlı bir ahlakçının ve usta bir tarihçinin kaleminden çıktığı için büyük ün kazandı. 2 — Etika (ahlak eserleri), çeşitli konularda çok değişik eserleri bir araya toplar : Bu tür yazılarında Plutarkhos derin felsefeci olarak değil, genel fikirleri açıklıkla toplayarak sunan dikkatli ve meraklı bir fikir adamı olarak görünür. Bütün eski çağ yazarları arasında Rönesans devrinde en fazla tutulan Plutarkhostur.
9. Jamblik (M.S. 250-330); Yeni Platoncu okulun Yunanlı Filozofudur. İskenderiye mektebinin öğrencilerindendir. Platon ve Pythagorculuk doktrini etüdün dışında, Keldani ve Mısırlılarınkini de inceledi. Apamée'de hocalık yaptı. Orada, Suriyenin Yeni - Platonculuk mektebini kurdu. Pythagorcu felsefe hakkındaki eseri din felsefesinin en önemli metnidir. Jamblique, Platon ve Porphyre'in teorilerini reddediyor.
10. Manathon (M.Ö. III. yy.) Sobennytos asıllı Mısırlı rahip ve tarihçi, Ptolemaios II. devrinde, M.Ö. 271'den sonra Yunanca olarak Mısır'la ilgili bir kronik kaleme aldı. Bunun birkaç parçası günümüze kalmıştır.
11. Mercur Trismegiste (Hermes) : Büyücülük, astroloji ve simya ile ilgili

İSİS isimli iki kuvvetin zuhuru ile temsil edilirler. OSİRİS tabiat-taki aydınlık ve aktif ana unsurdur. İSİS ise karanlık, pasif ve maddi ana unsurdur. OSİRİS güneşle; İSİS ise ay ile özdeşleşmiş-tirler. Ayrıca hayatta olduğu gibi yaratılışta da bir yıkım ve ölüm kanunu vardır. Bu kanun kötülük ilkesi olan TYPHON (Tifon)'la temsil edilir. TYPHON, olgunluk ilkesi NEPHTYS (Neftis) ile bir-leşir : Buradan dünyadaki iyilikle kötülüğün karışımı doğar.

İnsan ruhu ölümlüdür. Vücuttan ayrıldıktan sonra, ilk defa ölümlerin toplanma yeri AMENTİ'de yargılanır, çeşitli tenasuhlara boyun eğer. İnsan vücudundan hayvanlara veya yıldızlara geçer. Bütün bu imtihanlar sonunda, ruh son olarak bir kez daha sorgu-ya çekilir. En sonunda, en üstün yargıç ölüyü, büyük ahiret mut-luluğuna layık gören veya ilelebet bu mutluluktan ihraç eden ke-sin kararını verir. Antik Yunan'ın farklı yazarları tarafından doğrulanan Mısır'ın öbür dünya hakkındaki inançları, modern il-min gizli özelliklerini kısmen çözmeyi başardığı, abideler üzerinde-ki yazılarda, Champollion le Jeune (Şampolyon lö Jön) (12)'ün topladığı resimlerinde ve mektuplarındaki açıklamalarında, özel-likle tablolar ve cenaze töreni ile ilgili kitabın metinlerinde bu-gün hâlâ okunabiliyor. Zaten bu teferruatın, Mısırlıların felsefe-sinden ziyade onların dinine ait olduğu bilinir.

III — İRANLILARIN FELSEFESİ :

Eski İran'lıların dini, maddelere özellikle ateşe tapmaktan iba-retti. Bu tapınma daha sonraları yıldızlara tapmak olan SABEİZM (sabéisme) e dönüştü. İran papazlarına MÜBİD (mages) denilir-di. Büyük bir ihtimale göre Hystasp (Haystasp)'ın oğlu Dârâ'nın '13) hükümdarlığı zamanında yaşayan Medli Zerdüşt (14), İran'ın dini tapınmalarına birtakım değişiklikler getirdi. Bu şekilde de-

birçok kitabın yazarı çok eski bir Mısır Kralı.

12. Champollion le Jeune : Fransız bilgini. Eski Mısır dili ve kültür uzmanı (Figeac 1790 - Paris 1832). Daha genç yaşta iken, Napolyon'un Mısır'a gön-derdiği bilginlerin anıtlardan kopya ettikleri hiyeroglif yazıtlarını çözme-ğe çalıştı. Bilinen Doğu dillerinden yararlanarak eski Mısırlıların dilini bulabileceğini düşündü ve Mısır Hristiyanlarının dinî törenlerde konu-ştuğu «Koptça» ile ilgilendi. İnceleyeceği metinleri Grenoble Üniversite-de tarih profesörüyken (1812-1815; 1818-1821) toplamağa başladı. Hiye-roglif alfabesinin teşekkülü için çalıştı. Yayınladığı birçok eserleri ara-sında hiyeroglif yazıyla mısırca sözlük de bulunmaktadır.
13. Dârâ : Büyük Pers Kralı (M.Ö. 521-485). Hystaspes'in oğlu. Tahta çıkışı mecaralı oldu. Saltanatı ele geçirmek için o zamanki rahip bilgin GAU-TAMA'yı suikastle öldürttü. (M.Ö. 525)'de kral oldu. Ülkesinin sınırlarını kuzeybatı Hindistana kadar genişletti. Anadolu kıyılarında birçok adayı

giştirilmiş olan din günümüzde, müslümanlar tarafından kovulan ve Zerdüş (Zoroastre)'ün eserlerinden bazılarına sahip olduklarına inanan Hindistan'ın muhtelif bölgelerinde yaşayan zerdüştilerce tatbik edilmektedir. Son asrın nihayetine doğru meşhur müsteşrik Anquetil Duperron (Anketil Düperon) (15) zerdüştilerin elinde bulunan bu kitapları toplamak için onların şu anda yaşadıkları yerlere gitti. Elde ettiği eserleri Fransızca'ya çevirdikten sonra, ZEND - AVESTA isimli altında, dizi halinde yayınladı. Genellikle bu kitapların değişiklik geçirdiği zannedilir. Bugün, artık, yazarının elinden çıktıkları gibi değildirler.

Özet olarak ZEND - AVESTA'nın ana doktrinleri şöyledir : Sınırsız zaman önce ZERWAN - AKERENE denilen her şeyin kaynağı BİR (Unite) vardı. Tanrı veya sınırsız zaman iki zıt ilkeyi meydana getirdi : HÜRMÜZ (Ormuzd) ve AHRİMAN (Ahrimen - Ehrimen). HÜRMÜZ saf aydınlık ve iyilik ilkesidir. AHRİMAN ise karanlıkların ve kötülüklerin ilkesidir. Bu iki ilke daima savaş halinde olup birbirine karşıdır. AHRİMAN'ı takibeden insan ruhları, azap yeri karanlık uçurumlarda, tabiat üstü yaratık olan DEV (Lews) ve DARVANDLAR'la birleşirler. HÜRMÜZ'ü tanıyıp itaat edenler ise, aydınlık ve büyük mutlulukta HÜRMÜZ'ün kendisi ile, tabiatüstü varlıkların en güzeli olan AMSCHASPANDS ve İZEDS'lerle birleşeceklerdir. Sonunda AHRİMAN temizlenecek (purifié), böylece kötülük yenilmiş olacaktır : O zaman yaratılıştaki uyumsuzluk ortadan kalkacaktır. ZEND - AVESTA'daki düalizmin, daha sonraki, başkası tarafından meydana getirilmeyen ezeli ve ebedi iki ilkeyi kabul eden, gelişmiş düalizmin aynısı olmadığı görülmüştür. Çünkü ZEND - AVESTA'daki aydınlık ilkesi ile karanlık ilkesi ilk BİR'den çıkıyor.

ve boğazları ele geçirdi. M.Ö. 513'de İstanbul boğazını geçip, İskitler üzerine yürüdü. Ağır kayıplar vererek geri dönmek zorunda kaldı. İskit seferinde tek kazancı Trakya ve Mekadonyayı Pers İmparatorluğuna bağlamasıdır. M.Ö. 492'de Yunan üzerine sefer tertip etti. Atina üzerine yürüdü. Atinalılar Persleri Marathon'da malup ettiler. Böylece Yunan - Pers savaşları başladı. Mısır'da ölen Dârâ'nın cesedi İran'a götürüldü.

14. Zerdüş : Bir din kurucusudur. Kurmuş olduğu batıl dine mazdaki, zerdüş veya saratustra dini denilir. Hayatı hakkında kesin ve yeterli bilgi yoktur.
15. Anquetil Duperron : Fransız müsteşrik (Paris 1731-1850). Eski İran dilini ve dinini incelemek, pers topluluklarını yakından tanımak ve Zerdüş diniinin kutsal kitaplarını edinmek üzere Hindistan'a gitti. 1758'de Surat'a ulaştı, pers rahiplerinin güvenini kazandı. Üstadı ve dostu Darab'ın aracılığı ile ateşperestliğin sırlarını öğrendi. Topladığı 180 yazmalık koleksiyonu, 1762'de Kral Kitaplığına verdi.

Tarih bize, İran'daki felsefi sistemlerin gelişmesi hakkında hiçbir bilgi vermiyor. Fakat daha sonra, bilinircilik (gnosticisme) konusunda, hiç değilse Hıristiyanlıktan hemen önce gelen devrede, bu ülkede felsefi nazariyeler hareketinin varlığını göreceğiz.

IV — HİNTLİLERİN FELSEFESİ :

Strabon, Plutarque, Arrien, Porphyre (16) vs. gibi Hindistan'dan bahseden eski yazarlar bu ülke hakkında bize çok noksan bilgiler veriyorlar. Ayrıca, bilgi edindikleri kaynaklar hakkında da hiçbir garanti sunmuyorlar. Şüphesiz, eski eserler, Hint bilgelerinin veya Yunanlıların Jimnozofist (gymnosophistes) diye isimlendirdikleri brahmanlara ait doktrinlerin bazı kısımları biliniyordu. Fakat, çağdaş seyyahların, Hindistan ve doktrinleri hakkında en kıymetli belgeleri elde etmelerinden sonra bu hususlar daha iyi bilinmeye başladı. Colebrooke (kolebrok)'un (17) geçen yıllarda, 1824'ten 1829'a kadar yayınladığı kitaplarla Avrupa milletine tanıttığı Hint felsefesi, bizlerce, bütün eski milletlerin felsefesinden daha iyi bilinmektedir. Eskiden, Vedaların uzun bir özetini ihata eden Farsça yazılmış OUPNEK'HAT (Upnekat) isminde, Anquetil Düperon tarafından Latinceye çevrilmiş olan bir eser vardır. Ay-

-
16. Porphyrios : Yeni Eflatuncu filozóf (Lübnan M.S. 234 - Roma 305'e doğru). Suriye dilindeki adı «Kral» anlamına gelen MALKHOS'dur. Porphyrios adı ise, ülkesinde dokunan kırmızı bir kumaşın (porphrios) adından gelir. Atina'da bir süre yaşayan Porphyrios, orada dilci Apillonios'u, matematikçi Demetrios'u ve belagat öğretmeni Longinus'u dinlemek fırsatını buldu. 263 - 268'e kadar Roma'da Plotinos'un yanında kaldı. Bir sinir hastalığı geçirince Plotinos'un tavsiyesi üzerine Sicilya'ya gitti. Plotinos'un ölümü üzerine okulun yönetimini ele almak amacıyla Roma'ya döndü. Porphyrios'un şu eserlerinden parçalar kalmıştır : Kehanetler- Üstüne, Hermes Üstüne Meseleler, Ruhun Tanrıya Dönüşü Üstüne, Perhiz Üstüne.

Doktrinini «Kavranabilirliğe Giriş» te açıkladı. Plotinos'un hayatını yazdı. Pythagoras'un Hayatı isimli bir eseri vardır. Eisägöge (Aristo Kategorilerine Giriş) adındaki eseri ise, Aristoteles felsefesinin ilk Yeni - Platoncu açıklamasıdır. (Bu eser İslam mantıkçıları tarafından İşâgüci adıyla bilinmektedir.) Hıristiyanlara karşı olan Porphyrios, bu konuda on beş adet kitap yazdı. Ama bu kitaplar 480'de yok edildi.

Helenizmi savunan Porphyrios, IV ve V nci yüzyıllarda Hıristiyanlığa karşı yazılmış bütün eserlerin ilham kaynağı oldu.

17. Colebrooke (Henry Thomas), İngiliz şarkiyatçısı (Londra 1765 - 1837). Doğu Hindistan Ortaklığı Sekreteri. Uzun süre Hindistan'da kaldı, orada sanskritçe öğrendi. Londra Asya Cemiyeti'ni kurdu. Çok değerli doğu el yazmaları koleksiyonunu Hindistan Şirketi'ne bağışladı.

rica son asrın nihayetlerine doğru William Jons (18) tarafından İngilizceye çevrilerek Avrupaya tanıtılmış olan ilk Hintli kanun koyucu «MANU» nun (19) kanunlarına da sahip oluyordu. Fakat hint felsefesi hakkında sahip olduğumuz belgelerin ekserisinin değerini kaybettiren şey, belgelerde hiçbir tarihin bulunmuyışı ile ilk metinlerin değiştiğine işaret eden delillerin varlığıdır. Bu hususta Victor Cousin (Viktor Kuzen) (20) şöyle diyor : «Hindistan'daki farklı felsefi sistemlerin kesin ve hatta izafi de olsa tarihleri yoktur. Bütün sistemler, ister birbirini desteklemek hususunda, isterse birbirine tezat teşkil etmek hususunda olsun, biri diğerini zikreder. Sanki aynı günde hepsinin beraber doğduğu tahmin edilir. Bu acayip olayın gerçek nedeni, Hindistan'daki farklı felsefi okulların, tutarlı olmak veya konuya (l'ordre du jour) yeniden başlamak için, dayandıkları eserlerin (monuments) üzerinde devamlı düzeltme yapmalarıdır.»

Hindistan teoloji sisteminin temeli üç farklı ilişkiyi (rapports) içine alan uluhiyet (Divinité) tir. Her şeyden önce, ezeli ve ebedi

18. William Jons : İngiliz şarkiyatçısı ve hukukçusu (Londra 1746 - Kalküta 1794). Kalküta yüksek mahkemesinde hakimlik yaptı. 1784'te Asya Derneği'ni kurdu. Modern şarkiyatçılığın öncüsüdür. Sakuntala'yı ve Manu kanunlarını İngilizceye tercüme etti.
19. Manu («insan» anlamında sanskritçe.) Veda dininde, insan soyunun üreticisi olan ilk insan, Brahma'nın oğlu (Tufanda Himalayaları tepesine sığınarak kurtulmuştur. Düzen ve ahlakın kurucusudur. Sonraları kanun koyuculuğu sıfatını almıştır.)

Puranalarda, insan soyunu üreten ondört yaratığın cinsil ad. (Dünyadan her biri kozmik çağın birer bölümünü yönetirler. İçinde bulunduğumuz çağın menus'u, dizinin yedincisidir. Güneş sülalesinin atası Vaivasavata'nın oğludur. Ölümlerin işleri ile görevlendirilmiş olan Yamaya karşılık, Manu canlılarla uğraşır. Adıyla ilgili efsaneler arasında en önemlisi tufan efsanesidir.)

20. Victore Cousin : Fransız filozofu (Paris 1792 - Cannes 1867). Royer Collard ve Main de Biran'ın öğrencisi. 1815'te Edebiyat Fakültesi'nde Royer Collard'ın yerine geçti. 1815-1817 arasındaki derslerinde Condillac'ı tenkit etti ve İskoçya felsefesini açıkladı. Alman felsefesini inceledi. Hegel ve Schelling'le tanıştıyordu. Leibniz'e dayanan şu ilkeyi savundu : «Sistemler doğruladıkları ile gerçek, inkar ettikleri ile yanlışlar.» Descartes'in, İskoçya Okulu'nun ve Kant'ın düşüncelerini «eclectisme» (devşirmecilik) adını verdiği spiritüalist bir sistem içinde birleştirmeye çalıştı. Fransa'da ilk defa Hegel'in adından söz etti. 1828'den sonra yeniden Descartes'a döndü. Fakat, felsefeye daima psikolojik metodu temel yaptı. Sonunda panteist olmadığını isbatlamaya çalıştı. Felsefe onun için din dışı düşüncelere karşı silah oldu. «İki ölümsüz kız kardeş» diye nitelediği felsefe ile dinin birliğini ileri sürdü. Cousin Fransa'da Gerado ile felsefe tarihinin temelini attı. Ona göre sistemler dörde indirgenebilir : Duyumculuk, idealizm, şüphecilik, mistisizm.

olan ilk cevher, yegane BİR ve sonsuz olan BRAHM mevcuttu. Brahma'nın sinesinde Trimourti (Trimurti) veya Hint teslis akidesi (trinité) gelişmiştir : Yaratacı BRAHM, koruyucu VICHNOU (Vişnu), şekilleri yıkan ve bu yıkımla varlıkların Brahma'nın birliğine dönüşünü sağlayan SİVA. Fakat, Brahma bütün olayların kaynağı, bireysel varlıkların ortaya çıkma vasıtası, maddî veya hayali olan MAYA'yı meydana getirdiği zaman, ancak Trimurti gelişebilir. İnsan ruhları, büyük ruh ATAMA'ya kesin olarak yeniden birleşmeden önce, arınmak için az çok mükemmel birtakımı vücutlardan geçmekten ibaret TENASUH'un evrensel kanunlarına tabidirler. Bu dünyada yaşamak (existence) bir düşüştür, dünya sürgün yeridir.

Bütün bu fikirler VYASA (21) isimli bir bilge tarafından efsaneye göre, ilim lisanında veya sanskritçe kaleme alınan kutsal kitaplarda, yahut dört ciltlik VEDALAR'da açıklanmıştır. Bu kitapların yazıldığı (âge) hakkında kesin hiçbir şey bilinmiyor.

Hintliler felsefi teorilerini üç kısma ayırırlar :

A) VEDALAR'ın doktrinine tamamen uygun olduğu kabul edilen ORTODOKS teoriler.

B) Kısmen ortodoks ve kısmen de HETEREDOXE (hétérodoks) : Mezheplere muhalif) teoriler.

C) Özelliği tümüyle açıklanmış olan dini mezhep BOUDDİSME (Budizm)'e bağlı, VEDALAR'ın ahkâmı dışına çıkan tamamen heterodoks teoriler.

Budizmin, hiyerarşik yapıya ve Brahmanizm doktrinlerine karşı çıktığı bilinmektedir. Brahmanizm saltanatını Hindistan'da devam ettirmektedir. Fakat Budizm çok kanlı işkenceler neticesinde Çin, Hindi ve Çin ülkelerine sığınmaya zorlandı (22).

21. Vyasa : Efsanevi Hind çilekeşi. Birkaç bin yıl yaşadığına, felsefi eserler (Mahabharata) ve şiirler yazdığına inanılır.
22. Budizmin kurucusu, en güvenilir görüşe göre M.Ö. VI asırda yaşayan «Cakiamouni» (Sakyamuni) isimli bir Hint bilgesidir. Budistler, bu bilgenin sayısız tenasuhlardan geçtikten sonra böyle bir asillik derecesine yükselmiş Boudha (Buda), yani yüksek bir hekim olduğunu söylerler. Uzak doğunun büyük bir kısmında, Buda değişik isimler altında çok büyük saygıyla karşılanır. Müritleri ona dini saygı gösterir. Buda'ya sık sık ibadet ederler. Onu eşsiz bir varlık olarak gösterirler. Onlara göre hiçbir insan hısmı, bu eşsiz varlığı ifade edecek güçte değildir.

VEDALAR doktrini, normal halde panteizmin derin bir etkisi olarak düşünülür. Belki de Tanrıyı tek bir varlık, yaratıkları ise geçici olarak gösteren VEDALAR'ın ifadelerini, harfi harfine ve mutlak anlamda almamak lazımdır. Zaten bu kitaplarda Tanrı, dünya ve ruh hakkında çok çeşitli doktrinler bulunur. Ayrıca Brahmanlar tarafından kitaplara ilaveler yapıldığına inanmayı gerektiren çok kuvvetli sebepler vardır. Her ne olursa olsun kesin olan şey, bugünkü hali ile, VEDALAR doktrininden hareket edilince en kısa yoldan (trés - proprement) gerçek panteizme ulaşılacağıdır. MAHABHERATA isimli manzum eserin felsefi menkıbesi (épisode philosophique) olan Bhagavad - Gita (Bagavad - Cita) bölümü bu sistemi, bütün metafizik ağırlığı ve ahlâkî neticeleriyle açıklıyor. Vedanta felsefesi adıyla bilinen ortodoks doktrini VEDALAR'dan, maddenin ve hatta tüm ferdi varlığın yokluğuna yol açan, anlaşılması güç bir metafizik ortaya çıkarıyor. Bu doktrin, tam şekli ile panteizmi formüle eder. 1833'te İngiltere'de ölen meşhur brahman «Ram - Mohun - Roy» (Ram - Mun - Roy) Vedanta okulunun mensubu idi.

Kurucusunun isminden dolayı «Sankhya de Kapila» (Sankhya-de Kapila) ismini alan, kısmen ortodoks ve kısmen de heteredoks olan bu sistem, sansüalist bir felsefedir. Bu tüm sansüalist felsefeler gibi neticede materyalizme ve ateizme ulaşır.

Birbirine muhalif sistemlerin çok sayıdaki yorumlarında, sepetişizmin izleri bulunur. Fakat bu ülkelerde en önemli yeri, özellikle, mistisizmi alır. Mistik felsefe mensubu olarak, bilhassa «Sankhya de Patandjali» (Sankhyade Patancali) ismi bile bilinen «Yoga - Sasira» (Yoga - Sastra) zikr edilir.

Gotama'nın (23) NIAYA isimindeki diyalektik eseri hâlâ dik-hai çekmektedir. Bu eserde Hintlilere ait, beş ögeden oluşan bir

Buda dininde, kusurlu ve noksan olan ruhların tenasuhu, cennetlerin (ciels) veya cehennemlerin farklı tabakalarında daimi olarak sürüp gider. Oysaki olgunluğa ulaşan ruhlar, tensahun uğursuzluklarından kaçıp kurtulurlar. Sonra, Budistlerce en üstün saadet olarak bilinen, yani birbirini müteakip yaşayışların (existence successives : Tenasuh) ortadan kalkması veya en azından sönmesi olarak bilinen NİRVANA'ya ulaşır. Zaten bu kelimenin metafizikteki doğru ifadesi ne olursa olsun, Buda'ya tapanların çoğunun verdiği anlam, hiçbir değişik varoluşun bozamayacağı ebedi huzurdan başka birşey değildir. (Bu maddedeki yazılar müellife aittir.)

23. Gautama : Budacılığın kurucusunun aile adı. Buda metinlerinde bu isme, kurucunun öteki adı olan Sakyamuni kadar sık rastlanır.

kıyas bulunur : Kazıye, sebep, tatbik, netice. Colebrooke, bunun aşağıdaki misalini bize nakletmektedir :

1. Dağ yanıyor,
2. Zira tütüyor,
3. Tüten şey yanar, mutfak ocağı gibi,
4. Tüten dağın durumu da böyledir.
5. O halde dağ yanıyor.

Bu, NİAYA veya «en üstün şekilde akıl yürütme» olarak isimlendirilen tam kıyastır. NİAYA'nın beş ögesi daima zikredilmez. Bazan son üç ögeye indirgenir. Bu takdirde basit kıyasın önemli bir benzeri meydana gelir.

V — ÇİNLİLERİN FELSEFESİ :

Çinlilerin de, Hintliler ve diğer eski kavimler gibi kutsal kitapları vardır. KİNG ismini taşıyan bu kitapların ilk yazıldıkları durumlarına uygunluğu şüphelidir. Bunların en eskisi, Çin İmparatorluğunun kurucusu FO - Hİ'nin ünlü eseri Y - KİNG'de eşyaların menşei şu şekilde açıklanıyor : En üstün akıl TAO, bir damın çatısı üzerindeki kirişleri gibi her şeyin kendisine bağlandığı en yüksek tepe noktası ve Tanrıyı, bize her şeyin üstünde, her şeyi kudreti altında bulunduran düşünce olarak tanıtan TAI - KI'dir. En eski büyük ilke varoluşun temel iki kadesini veya iki zıtlığı meydana getirdi : Bunlar şöyle bilinir : YANG ve YN, yani mükemmel tabiat, noksan tabiat, evet ve hayır, aydınlık ve karanlık, gök ve yer'dir. Burada ilk BİR'den doğan iki zıt ilkede yaratılışın çözüldüğü görülüyor. İmparatorluğun yıllıklarından alınıp KONFUYÜS tarafından toplanılarak tek bir eser haline getirilen tarih mecmuası CHOU - KİNG'de, Tanrı ve onun bu dünya olaylarındaki etkisi hakkında çok tutarlı fikirler bulunuyor. Bu kitapta Tanrının veya en üstün aklın, hükümdarın insanlarla olan ilişkilerine devamlı müdahale ettiği farkedilir.

Çin'de tam anlamıyla felsefi devre, M.Ö. 600 yıllarında başladı. Bu felsefe iki kola ayrılır ve iki büyük okul oluşturur. Biri özellikle metafizik olan LAO - TSEU'nun okulu; diğeri ahlâki etüdlerin ağır bastığı KONFUCYÜS okulu.

M.Ö. dördüncü asrın başlarına doğru doğmuş olan LAO - TSEU eski zamanların en dikkate değer sezgici zekasına sahip gibi gözü-

küyor. Meşhur Çin bilim uzmanı Abel Rémusat (24), özellikle LAO-TSEU hakkındaki araştırmalarında, bu filozofun felsefesi ile birçok Yunan filozoflarınınkini karşılaştırıyor. Onunla Platon ve Pythagoras arasında çok büyük benzerlikler buluyor. LAO - TSEU, «Tao - te - King» veya akıl ve fazilet kitabının yazarıdır. TAOSSE'in bozulmuş mezhebi bugün hâlâ LAO - TSEU'yu ilâhi bir sudur (émanation) olarak kabul edip ona çok büyük saygı duyuyor.

Çince ismi KHOUN - FOU - TSEU veya basit olarak KHOUNG-TSEU olan Gonfucyüs, Çin'de en büyük bilge olarak kabul edilmiştir. M.Ö. 550 yıllarına doğru doğmuştur. Memleketini yıkan düzensizlikler karşısında şaşakalan Konfucyüs, orada dersleri ve misalleri ile reform gerçekleştirmeye teşebbüs ediyor. Yazılarından bize kalan kısımları sadece ahlâk ve politika ile yetiniyor, metafiziğin büyük problemlerinden hiçbir şekilde bahs etmiyor. Doktrininin en fazla dikkate değer özelliği, evlat sevgisini, tüm faziletlerin kökü ve ahlâki bilginin ilk kaynağı olarak göstermekten ibarettir. Aile, devlet ve dünya aynı usul üzere düzenlenmiştir. Evlatlar babaya ait olduğu gibi, idaresi altındakiler hükümdara, insanlık da Tanrı'ya (Ciel) aittir. Babanın ve hükümdarın isteğinden daha üstün bir kanun vardır : Bu kanun Tanrı kanunudur. Konfucyüs, gök (ciel) ismini ekseriya, açık olarak, sadece, Tanrı manasında kullanıyor.

«Dört klasik kitap adı altında tanınan Çin'in ahlâk felsefesi ve politikasını içine alan kitaplar, Konfucyüs ve öğrencilerinin eserleridir. Bunların dördüncüsü, Konfucyüs'ten bu yana Çin'in en meşhur filozofu olan MENG - TSEU'ye aittir. Bu filozof M.Ö. dördüncü asırda yaşamıştır.

24. Abel Rémusat : Fransız sinoloğu (Paris 1788-1832). Collège de France'da ilk Çince profesörü (1814). Société Asiatique'i kurdu (1822). Çin edebiyatı ve dili üstüne, Çin Hekimliği Üstüne Tarihi İnceleme, Çin Gramerinin Unsurları... gibi birçok eserler yazdı.